KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 8 — ČÍSLO 6

OBSAH

SMIEŠKOVÁ, E.: Porovnávanie vo frazeológii . . . . . .
KRÁĽ, Á.: Z fonetickej a ortoepickej problematiky slovenských dvojhlások . . . .
MISTRÍK, J.: Možnosti na vyjadrovanie nesúhlasu . . . .
URBANČOK, M.: Čítame Slovník slovenského jazyka . . .

Rozličnosti

Písanie historických priezvisk. M. Majtán . . . . . .
Prosím úctivo, nie láskavo. V. Betáková . . . . . .
Tvar prísudku pri genitívnom podmete. E. Bajzíková .

Správy a posudky

Závažný hlas do základnej diskusie o slovenčine. J. Ružička . . . . . .
O jednom diele mladého autora. J. Oravec . . . . . .
Pozoruhodná príručka jazykovej kultúry. J. Horecký . .

Spytovali ste sa

Vmedzerený. M. Považaj .
Spišská Belá — spišskobelianski i beliansky. J. Jacko .
Juhocukor. I. Masár . . .

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 8 — 1974 — ČÍSLO 6

Porovnávanie vo frazeológii

ELENA SMIEŠKOVÁ

Konštatovanie, že rozličné jazyky, aj keď sú blízke, ako je napr. slovenčina a čeština, neodlišujú sa iba slovnou zásobou (inventárom slov), hláskovou a tvarovou sústavou, lež aj tými výrazovými prostriedkami, ktoré voláme frazeológiou, sa všeobecne prijíma. Tomu neprotirečí fakt, že môžu mať isté množstvo frazeologických jednotiek veľmi podobných alebo aj celkom zhodných. Zhody sú výraznejšie najmä v geneticky príbuzných jazykoch (napr. slovanských), ale jestvujú aj v nepríbuzných jazykoch, napr. tých národov, ktoré boli ovplyvňované rovnakými kultúrnymi prúdmi, alebo ktoré boli dlhší čas zviazané spoločnými štátnymi, spoločenskými, ekonomickými zväzkami (napr. národy Rakúska-Uhorska). Zhoda obsahovej aj výrazovej stránky frazeológie, zhoda v motivácii, prenášaní významu atď. môže byť aj dôsledkom podobného reagovania človeka na podnety okolitej skutočnosti, rovnakých životných, citových, pracovných situácií, skúseností a pod. Stále pribúdajúce množstvo dvojjazyčných slovníkov (obsahujúcich aj frazeológiu) a rozvíjajúci sa výskum frazeológie — množstvom a kvalitou najväčší v Sovietskom zväze — prináša stále obsiahlejší materiál na porovnávanie, na synchrónnu konfrontáciu frazeológie rozličných jazykov.

Porovnávanie frazeológie jedného jazyka s frazeológiou iných jazykov slúži na objasnenie vlastnej podstaty frazeológie, jej vzniku, prameňov a vývinu a pomáha vydeliť aj to, čo je v každom jazyku vlastné, pôvodné, spojené s jeho štruktúrou, čo je spojené s osobitnosťou jeho hmotnej a duchovnej kultúry, ale aj to, čo je spoločné viacerým

jazykom alebo skupinám jazykov.[1] Takáto konfrontácia slúži napokon aj potrebám a metodike vyučovania cudzích jazykov.

Porovnávacia frazeológia[2] je zatiaľ iba v začiatkoch, ale je perspektívna. Predpokladom jej rozvoja je, ako sme už naznačili, dostačujúci materiál, ktorý môžu poskytnúť dvojjazyčné slovníky a frazeologické slovníky národných jazykov.

Jednou z príčin zhôd v obsahovom i výrazovom pláne frazeológie medzi príbuznými aj nepríbuznými jazykmi je tzv. kalkovanie (priame napodobnenie, doslovný preklad cudzej predlohy).[2a] Takto sa do mnohých jazykov — aj do slovenčiny a češtiny — dostali rovnaké alebo veľmi podobné frazeologické jednotky z mytologických a literárnych prameňov staroveku, z gréčtiny a latinčiny, zdrojom mnohých bola biblia, ale aj iné literárne a vzdelanostné vplyvy. Napr. *Achillova päta, Damoklov meč (mu visí nad hlavou), Augiášova maštaľ (Augiášov chliev), oko za oko, zub za zub, nenechať (neostane) kameň na kameni, Sodoma a Gomora, neveriaci Tomáš, predať niekoho za misu šošovice, vypiť kalich (trpkosti, horkosti) až do dna, hudba budúcnosti* a mnoho iných. Ide o kalky, ktoré sa absorbovali vo všetkých kultúrnych jazykoch a — bez ohľadu na cudziu motiváciu a často aj cudzie reálie — stali sa pevnou súčasťou výrazových prostriedkov mnohých jazykov.

Kalky sú časté aj vo výrazoch tlmočiacich všeobecné ľudské skúsenosti, pozorovanie života a jeho priebehu, prírody, prírodných javov, iných živých tvorov a pod. Zovšeobecnenia, ktoré obsahujú, sú prijateľné aj pre kultúrne a spoločensky sa odlišujúce jazykové spoločenstvá. Napr. *hlad je najlepší kuchár,* slovinské *glad je najboljši kuhar,*[3] nemecké *Hunger ist der beste Koch,* latinské *fames optimus cocus; ko-*

---

[1] Porov. SKORUPKA, S.: Z zagadnień frazeologii porównawczej. In: Prace filologiczne I. XVIII., Warszawa 1965, *4,* s. 118—130.

[2] Práce s touto problematikou boli donedávna pomerne vzácne. V bibliografii sovietskych prác o frazeológii sa však ukazuje, že sa dostáva do popredia aj porovnávanie frazeológie rozličných jazykov — najčastejšie z hľadiska vyučovania cudzích jazykov. Niekoľko podnetných prác jestvuje aj v poľskej jazykovede. Výskumy v tejto oblasti sú užitočné aj pre prekladateľskú prax a v lexikografii. Porov. ROJZENZON, L. I. — AVALIANI, J. J.: Sravniteľno-sopostaviteľnoj, strukturno-tipologičeskij i areaľnyj aspekty izučenija frazeologii. Voprosy frazeologii i zadači jejo izučenija v vyššej i srednej škole. Čerepovec, Severo-zapadnoe knižnoje izdateľstvo 1965, s. 22—24.

[2a] Porov. MIHÁL, J.: Zo slovenskej frazeológie. SR, *24,* 1959, s. 268 n.

[3] Príklady sú prevažne zo slovníka Josipa Pavlicu: Frazeološki slovar v petih jezikih (Rječnik slovenačkih, hrvatskosrpskih, latinskih, njemačkih, francuskih i engleskih fraza), Ljubljana 1960.

cúr nie je doma, myši majú hody, slovin. *kadar mačke ni doma, miši plešajo,* nem. *ist die Katze nicht im Haus, läuft die Maus ein und aus,* lat. *si feles dormit, mus gaudet.* Pravda, pri kalkoch je často ťažké určiť pôvodcu i pôvodnú formuláciu, a preto sú možné viaceré výklady pôvodu, ale to napokon nie je ani z hľadiska súčasného stavu (zo synchrónneho hľadiska) v jazyku rozhodujúce.

Poznámka. Z hľadiska jazykovej normy a kultúry jazyka treba posudzovať kalkovanie frazeologických jednotiek — ako jav preberania z cudzích jazykov — diferencovane. Vznik mnohých jednotiek sa viaže na ďalekú minulosť, takže dávno zdomácneli a nepociťujú sa ako cudzí prvok. Keďže je jazyk živý útvar, prebiehajú v ňom aj také zmeny, že sa frazeológia i v súčasnosti obohacuje novými frazeologickými jednotkami aj prostredníctvom kalkovania; pravda, ak sa nová jazyková jednotka preberá (alebo utvorí podľa cudzieho vzoru) v podobe neodporujúcej zákonitostiam spisovnej slovenčiny a nezatláča staré vyhovujúce domáce prostriedky. Frazeologizácia niektorých ustálených výrazov prebieha takmer pred našimi očami (ide najmä o výrazy z pracovného al. športového slangu.[4] Napr. *kvapká mu na karbid, zahnať dakoho do autu, od mantinelu k mantinelu, dať, mať zelenú, dať si, hodiť spiatočku, pridať plyn* atď. Napokon hodnotenie niektorých kalkovaných frazeologických jednotiek sa môže zmeniť aj z hľadiska spisovnej normy: (Napr. v 3. vyd. Czambelovej Rukoväti spisovnej reči slovenskej v r. 1919 pri frazeologizmoch *trafil klinec po hlave, ľahko stratí hlavu* je poukaz na ich nemecký pôvod a poznámka, že „obídeme sa bez nich". Dnes pokladáme tieto frazeologizmy za spisovné, domáce.)

Je však pravdepodobné, že nie všetky frazeologické jednotky, ktoré sú v rozličných jazykoch zhodné alebo veľmi podobné, vznikli kalkovaním. Treba pripustiť, že zhody môžu byť i náhodné, veď v okolitom hmotnom svete aj v živote a pocitoch ľudí je veľa spoločného. V okruhu typickej ľudskej činnosti, styku s prírodou a pod. mohli vzniknúť na základe rovnakej motivácie aj rovnaké formulácie frazeologických jednotiek, a to nezávisle od seba. Výrazné je to vo frazeologických prirovnaniach, kde popri rozdieloch nájdeme aj veľa zhôd, keďže podobné fakty, javy môžu všade vyvolať podobné reakcie. Napr. kôň je v mnohých jazykoch symbolom ťažkej roboty: *drieť ako kôň (konská robota),* čes. *dřít (se) jako kůň,* poľ. *harować jak koń,* nem. *arbeiten wie Ross;* alebo *hladný ako vlk (pes),* rus. *volčij (sobačij) golod,* poľ. *być głodnym jak wilk,* nem. *wolfshungrig,* angl. *hungry as a wolf.* V mnohých jazykoch východiskom prenášania významu a potom aj frazeologických jednotiek, ktoré tvoria pravdepodobne jednu z najstarších vrstiev frazeológie, bol sám človek, časti ľudského tela, opis

[4] Porov. PECIAR, Š.: Niečo nám môže byť ukradnuté. Kultúra slova, 3, 1969, s. 142—147.

istých, všade rovnakých gest, mimiky,[5] rovnaké reagovanie človeka v istých životných situáciách. Napr. *podať, podávať niekomu (pomocnú) ruku, ohnúť, ohýbať chrbát, skloniť hlavu, zalamovať rukami, vyvaľovať oči* atď. (Stačí pozrieť si v slovníkoch rozličných jazykov heslá ako *hlava, oko, ruka, noha, srdce* atď.)

Takisto môžeme nájsť v základe obraznosti frazeologických jednotiek zachovanie náboženských obradných úkonov, ozveny povier, predsudkov a pod. *(urobiť kríž nad niečím,* čes. *udělat kříž nad něčím,* nem. *über etwas Kreuz machen,* franc. *fair la croix sur quelque chose* (s významom „pokladať niečo za stratené, vzdať sa nádeje na niečo, upustiť od niečoho, vzdať sa niečoho"). Aj v oblasti ľudskej práce bolo a je veľa spoločného. S. Skorupka[6] uvádza názorný príklad: *železo sa všade kuje horúce* a to sa odráža aj vo frazeologických spojeniach, a ani nezáleží na tom, či ide o kalky, alebo o samostatne vzniknuté výrazy: *kovať (kuť) železo, kým je horúce,* čes. *kout železo, dokud je žhavé,* rus. *kuj železo poka goriačo,* nem. *man schmiedet das Eisen (man soll das Eisen schmieden) solange es heiss ist,* slovin. *kuj železo, dokler je vroče,* franc. *battre le fer il faut tandis qu'il est bien chaud.*

Je prirodzené, že z hľadiska porovnávania frazeológie rozličných jazykov sú zaujímavé nielen zhody, lež aj rozdiely. Rozdiely sú závažnejšie z tej stránky, že pomáhajú odkrývať, čo je pôvodné, špecifické vo frazeológii každého národného jazyka. V slovenčine sú to osobitne tie vrstvy frazeológie, o ktorých sa usudzuje, že tvoria jej ľudové celonárodné jadro. Sústava frazeologických prostriedkov slovenského spisovného jazyka vyrastá totiž predovšetkým z domácich zdrojov, z nárečovej, ľudovej frazeológie.[7]

Aj napriek integrujúcim tendenciám, internacionalizovaniu najmä novších vrstiev frazeológie príbuzných i nepríbuzných jazykov národná špecifickosť prejavujúca sa vo frazeológii a jej objavovanie, odkrývanie pokladá sa za vážnu a užitočnú vec — napr. v súčasných moderných metódach vyučovania cudzích jazykov. Sovietsky jazykovedec

---

[5] Pozri pozn. 1; ďalej ISAJEV, A. J.: K sravniteľnomu izučeniju somatičeskoj frazeologii (na materiale uzbekskogo, nemeckogo i anglijskogo jazykov), Biulleteň po frazeologii No 1, Samarkand 1972, Samarkandskij gosudarstvennyj universitet imeni Ališera Navoi, s. 40—44; porov. i AVALIANI, J. J.: Semantičeskaja struktura slov — komponentov i semantičeskaja struktura frazeologičeskich jedinic (na materiale indojevropejskich jazykov), tamže; porov. aj Isajevovu recenziu monografie VAKK, F.: O somatičeskoj frazeologii v sovremennom estonskom literaturnom jazyke. Akad. Tallin 1964, tamže, s. 124—126.

[6] Pozri pozn. 1.

[7] Porov. MLACEK, J.: Ľudová frazeológia a spisovný jazyk. Kultúra slova, *5,* 1971, s. 289.

L. I. Rojzenzon píše: „Je známe, že svojráznosť, osobitnosť života a životných podmienok toho-ktorého národa viac ako čo iné nachádza odraz vo frazeológii, v ktorej sa kondenzuje celý zložitý komplex kultúry a psychológie daného národa, neopakovateľný spôsob jeho obrazného myslenia a s ním zviazaného frazeologického osvojenia jazykového kontinua."[8] Na inom mieste hovorí: „Špecifickosť vzťahov jazyka a kultúry daného národa zistili a dokázali mnohé výskumy v posledných rokoch, založené na materiáli najrozličnejších jazykov" (s. 13).

Pravda, presné rozhraničenie, celkom nepochybné určenie pôvodnosti možno dokázať iba pri obmedzenom množstve frazeologizmov; vyžaduje si to veľký materiál (napr. aj písomné pamiatky) a niekedy náročný jazykový a etnografický rozbor. Možno však nájsť a využiť niektoré rozlišujúce znaky. Sú to napr. slová, výrazy (komponenty frazeologických jednotiek) označujúce typické reálie, zvláštnosti spôsobu života, obživy. Pomáha poznanie vplyvu prírodného, geologického prostredia, histórie, kultúry, psychiky. Z jazykových faktorov je dôležitý odraz vnútorných zákonitostí jazyka a osobitná zvuková organizácia frazeologických jednotiek (rým, rytmus, slovné hry, napr. *pre myseľ ešte nik nevisel, čo figeľ, to groš, tupiť každý blázon vie = tu piť ...* — hovorí sa žartovne v Modre).

Keď porovnávame len slovenskú a českú frazeológiu, vidíme, že pre slovenskú frazeológiu sú napr. charakteristické niektoré pomenovania, ktoré sa vyskytujú v relatívne veľkom počte slovenských frazeologických jednotiek a často sú aj ich významovým centrom. Tak odrazom politických, spoločenských a hospodárskych pomerov na slovenskom území v minulosti je veľká frekvencia slov *cigán, žid, krčma, kostol* v mnohých ľudových frazeologizmoch. Spôsob obživy dedinských ľudí, roľníkov, drobných remeselníkov, salašníctvo, spätosť s prírodou a boj s ňou tiež vtlačili charakteristickú pečať mnohým slovenským pôvodným ľudovým frazeologizmom. Aj názvy typických jedál, potravín a nápojov môžu signalizovať pôvod (v češtine *knedlík, kapor, chmeľ, pivo,* v slovenčine *halušky, bryndza, kapusta,* veľká frekvencia slov *zemiaky, víno* a pod., napr. *mít knedlík v ústech — mať zemiak v ústach; bere míru na knedlíky — zíva sa mu ako cigánovi na mäkký chlieb, pivo mladé čep vyráží — mladé víno sa v sude búri).*

Poznámka. Charakteristický odraz životného prostredia a spôsobu života a obživy sa vo frazeológii východných národov prejavuje napr. v pomenovaniach takých reálií vo frazeologizmoch, ako je kočovanie, stan, jazda na ťavách, púšť, piesok atd.[9]

[8] ROJZENZON, L. I.: Frazeologija i stranovedenije. In Bjulleteň po frazeologii, No 1, Samarkand 1972, Trudy Samarkandskogo gosudarstvennogo universiteta imeni Ališera Navoi, Novaja serija, vyp. No 234, s. 13.

Aj výskyt typických vlastných mien môže signalizovať pôvod — býva to často v miestnych, územne obmedzených ľudových frazeologizmoch (české *nouze naučila Dalibora housti; pán z Nemanic*, slovenské *Chudoba de Badín, Psota de Garamsek; barón Hnida; ani Likavské panstvo by mu nepostačilo; rozdáva od buka do buka ako Jánošík; poschodia sa ako Lešťania na Štedrý večer; stojí ako Hoja Ďunďa; je ich ako Sásovanov*).

V prvej časti našej úvahy spomínanú zhodu alebo podobnosť vo frazeológii rozličných jazykov (s výnimkou úplných kalkov) treba chápať ako všeobecné konštatovanie. Už v detailoch, konkrétnostiach ukazuje sa špecifika národných frazeológií. Ináč povedané, aj tam, kde sa vo frazeológii odráža skutočnosť, že všeobecné zákony ľudského myslenia a vnímania sú ľuďom spoločné, prejavujú sa individuálne rozdiely v obraznom myslení rozličných jazykových spoločenstiev. Ako príklad nech nám poslúži porovnanie niektorých frazeologických prirovnaní v češtine a slovenčine. Isté ľudské vlastnosti sa prirovnávajú v slovenčine i češtine k vlastnostiam zvierat. To je to, čo je v obidvoch jazykoch spoločné. Individuálne odlišnosti sú v konkrétnych pomenovaniach zvierat. V češtine je v tejto súvislosti veľká frekvencia slova *kapor* (súvisí s rozvinutým, tradičným českým rybnikárstvom):

zdravý jako kapr — zdravý ako ryba, ako rybička
tichý jako kapr — tichý ako muška
lenivý jako kapr — lenivý ako voš, ako pes
mlčí jako kapr — mlčí (je nemý) ako ryba
vypuluje oči jako kapr — vypleští oči ako sova
hází sebou jako kapr (na blátě, na suchu) — hádže sa, mece sa ako ryba na suchu
cítí se jako kapr ve vodě — cíti sa ako ryba vo vode.

Porovnávanie frazeologických súborov rozličných jazykov si vyžaduje vypracovanie systému, metodiky ako každá bádateľská robota. Porovnávanie izolovaných javov môže síce priniesť zaujímavé a užitočné poznatky, ale plný obraz môže poskytnúť až výskum širších vzťahov, súvislostí — od porovnávania frazeologických súborov dvoch príbuzných jazykov k porovnávaniu celých jazykových skupín. Medzi progresívne, nádejné metódy možno zaradiť metódu frazeologického hniezda, t. j. súboru frazeologických jednotiek, ktorých komponentom je vybrané slovo — zvyčajne zo základnej slovnej zásoby[10] — a metódu

[9] Porov. ROJZENZON, L. I., c. d., s. 13.

[10] Na špecifickú slovenskú a českú frazeológiu so slovom *jazyk* poukázala IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Ustálené spojenia so slovom jazyk v slovenčine a češtine. Slovenská reč, *36*, 1971, s. 348—361.

sémantického poľa, t. j. súboru frazeologických jednotiek grupujúcich sa okolo istého významu, pojmu, napr. sledovanie frazeologických jednotiek vyjadrujúcich jedenie, pitie, štedrosť, skúposť, lenivosť, radosť, a pod.[11]

V našej jazykovede je porovnávanie českej a slovenskej frazeológie aktuálne najmä v súvislosti s chystaným vydaním Česko-slovenského slovníka. Aj v ňom nájde používateľ rozdiely i podobnosti a zhody medzi frazeologickými jednotkami vo vzťahu ekvivalentov. Z uvedeného výkladu vyplýva, že sa nemajú posudzovať izolovane od iných slovanských a európskych jazykov.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Z fonetickej a ortoepickej problematiky slovenských dvojhlások

(Kapitoly zo slovenskej ortoepie)

ÁBEL KRÁĽ

Dvojhlásky (diftongy) patria k tzv. charakteristickým fonetickým znakom slovenčiny (Uhlár, 1954). Pravda, podnes nie je vyriešená ani otázka všeobecne prijateľnej definície dvojhlások, ani otázka ich vzťahu k diftongoidom (na dvojhlásky sa podobajúcim zvukom), ani ich vzťahu k spojeniam dvoch samohlások, medzi ktorými je slabičná hranica (Dvončová — Jenča — Kráľ, 1969, s. 68). V slovenčine nie je vyriešená otázka fonologického výkladu slovenských dvojhlások. Doteraz sa vychádzalo z tzv. mórového poňatia kvantity (dĺžky), pomocou ktorého sa vykladala pôsobnosť rytmického zákona o krátení druhej dĺžky a pri ktorom sa slovenské dvojhlásky museli hodnotiť bifonematicky, t. j. ako celky zložené z dvoch samohláskových foném (Pauliny, 1968, s. 68, 72) alebo z dvoch samohlások (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 72, 73), resp. sa hovorilo, že sú to celky zložené z tzv. neslabičného *i̯* alebo *u̯* a zo slabičnej krátkej samohlásky (ibid., s. 68, 72). Pravda,

[11] Porov. ROJZENZON, L. I., c. d., s. 17.

jestvujú aj pokusy o iné fonologické riešenie (Ružička, 1946—48, s. 38; Horecký, 1963, s. 173; 1974, s. 49—52; o otázke mórového typu slovenčiny pozri Blanár, 1947 a diskusiu J. Ružičku o slabike (Ružička, 1947), najmä jeho poňatie vrcholu sonórnosti slabiky (s. 28, ods. 7) a jeho záver o slabičnom type slovenčiny a češtiny na s. 30).

Vo fonetike sa dvojhláskam tradične venovala veľká pozornosť. Napriek tomu musíme konštatovať, že sa nepodarilo doriešiť všetky otázky fonetického opisu dvojhlások. V rozličných fonetických (najmä v anglických) prácach sa zisťujú rozličné signálové znaky toho, čo sa v jazykovede definuje ako dvojhláska, a ukazuje sa, že autori nie sú vždy jednotní vo výslednom fonetickom hodnotení (definovaní) dvojhlások. Pravda, v jednotlivých jazykoch sa dvojhlásky môžu foneticky realizovať rozlične.

V jazykovede sa ako najjednoduchšia uvádza taká definícia dvojhlások, že sú to jednoslabičné (tautosylabické) spojenia dvoch samohlások (Peciar, 1947—48, s. 74), alebo že dvojhlásku tvoria dve samohlásky, ktoré sa vyslovia v jednej slabike (Pauliny, 1960, s. 8). Pritom sa takáto definícia opiera aj o spomenutý výklad rytmického zákona. Je to v skutočnosti stará definícia dvojhlások. V našej literatúre sa nachádza už u A. Bernoláka (Bernolák, 1964, s. 63). Problematickosť tejto definície, ako to spomína Š. Peciar v citovanom článku (ale aj iní autori), je v tom, že sa nepodarilo foneticky jedoznačne definovať slabiku, a že sa nepodarilo jednoznačne odlíšiť dvojhlásky od nedvojhláskových samohláskových skupín, ako sú v slovách *dialekt, gymnázium* a pod.

V tomto príspevku sa nemôžeme zaoberať celou naznačenou problematikou. Nemôžeme podrobnejšie rozviesť ani všetky fonetické fakty o slovenských dvojhláskach, ktoré sme získali fonetickými analýzami, ani tie, o ktorých sa už písalo vo fonetickej literatúre. Spomenieme iba to, čo je podľa nášho úsudku potrebné na ortoepické upevnenie slovenských dvojhlások v jazykovej praxi. Vyjdeme z predpokladu platnosti tej definície dvojhlások, podľa ktorej sú v slovenčine štyri (tzv. pravé) dvojhlásky: *ia, ie, iu, ô.* (O rozširovaní inventára slovenských dvojhlások písal L. Dvonč, 1964. O fonologickom výklade tzv. nepravých dvojhlások pozri Pauliny, 1968, s. 70—71.)

Nakoľko nám je známe, v našej literatúre sa po prvý raz zjavila poznámka o signálovej kvalite prvého segmentu (prvej časti) slovenských dvojhlások u P. J. Šafárika. Podľa neho v dvojhláskach, ktoré sa začínajú *u*-ovým zvukom, „neznie toto *u* ani ako nemecké ani ako české *u,* ani ako *w* (t. j. *v* — Á. K.), ale ako čosi prostredné, nachádzajúce sa medzi nimi" (Šafárik, 1869, s. 376). Náhľad o nerovnocennosti prvého segmentu slovenských dvojhlások s príslušnou samohláskou (t. j. s *i, u*) sa v slovenskej jazykovede udržal a čiastočne rozvíjal ďalej. Aj

Ľ. Štúr napr. usudzoval, že je rozdiel medzi *j*, *i* a tým, čo sa vyslovuje na prvom mieste tzv. *i*-ových dvojhlások. Podľa neho v *i*-ových dvojhláskach prvý element „na samohlásku zaráža" (Štúr, 1957, s. 174), kým v slovách „... jahoda, jamka, jaseň atď.... už do samohlások prechodia a tak sa aj vyslovujú" (ibid., s. 174). V Štúrovom zapisovaní dvojhlások ako skupín *ja, je, uo* sa neodráža fonetický výklad dvojhlások. V inej súvislosti totiž napísal: „... istá vec je, že sa v týchto prípadnostiach *ja, je* s úplným vyhováraním *j* nevyslovuje a tak tu *j* nie je spoluhláska, lež len samohláska dovedna s nasledujúcou samohláskou spojená, a že sa tak píše, má svoju príčinu len v tom, že sa mylnému a rozdelenému vyslovovaniu, napr. chod-i-a, ako to na Morave s chod-i-u robia, predísť chcelo" (ibid., s. 269—270). „Vlastne i dvojhlásky *ja, je*... mali by sa písať: *ia, ie*..., lež i tu, aby vyslovenie bolo verné a sa miesto dvojhlásky dve samohlásky nečítali, lepšie bude prvého sa držať" (ibid., s. 182). Formulácie Ľ. Štúra uvádzame preto, aby sa ukázalo, že sa mýlil B. Hála, keď sa vo fonetickom hodnotení slovenských dvojhlások ako spojenia *j* so samohláskou odvolával na Ľ. Štúra a S. Czambela (Hála, 1929, s. 95). Obidvaja totiž na zvukovej rovine jednoznačne odlišovali spojenie *j* so samohláskou od dvojhlások. Zo starších jazykovedcov správnejšie interpretoval slovenské dvojhlásky V. Vážný (Vážný, 1923, s. 5; porov. aj Jakobson, 1931; Novák, 1932; Stanislav, 1953).

Ľ. Štúr sa rozhodol zapisovať *i*-ové dvojhlásky so spoluhláskovým znakom *j* preto, aby sa predišlo chybám vo výslovnosti, ktoré by mohli vzniknúť zo stotožňovania dvojhlások s rôznoslabičnými samohláskovými skupinami. Citované intuitívne pozorovania sa neskoršie opakovali vo formuláciách, že dvojhláskové *i̯* je „prechodná hláska medzi *i* a *j*" a dvojhláskové *u̯* „je na prechode medzi *u* a bilabiálnym *w*" (Novák, 1934, s. 12).

Ďalší nový prvok v posudzovaní a vo výklade slovenských dvojhlások sme našli u M. Hattalu. O tzv. opravdivých dvojhláskach, napísal, že ich „jedním douškem anebo bez prestávky vysloviti třeba... Z jednoslabičnosti dvojhlásek následuje, že se oba zvuky, z nich složeny jsou, nemohou stejným důrazem vysloviti... V každé dvojhlásce teda musí jedna hláska silněji, druhá slaběji zníti" (Hattala, 1854, s. 17).

Ako vidno, M. Hattala sa pokúsil kvalifikovať silovú (intenzitnú, dynamickú) stavbu slovenských dvojhlások, pričom sa opieral o úvahu o nevyhnutnosti funkčnej nerovnocennosti dvoch samohláskových prvkov, ktoré patria do tej istej slabiky. Hattalova formulácia veľmi pripomína tzv. sonórnu definíciu slabiky, ktorú o niekoľko desaťročí neskoršie rozviedol O. Jespersen (Jespersen, 1904, s. 186 n.; Jespersen ju stavia na pojme zvučnosti — Schallfülle). U nás túto teóriu interpretoval a na novom materiáli rozviedol J. Ružička (Ružička, 1947). V tejto

teórii sa predpokladá, že slabika má takú hláskovú stavbu, že sa v nej môže vyskytnúť iba jeden vrchol sonórnosti, takže slovo má toľko slabík, koľko je v ňom vrcholov.

Tretí dôležitý prvok v hodnotení segmentov slovenských dvojhlások sa zjavil v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1931. Je pravdepodobné, že sa do týchto Pravidiel prebrala dajaká staršia formulácia, no nepodarilo sa nám zistiť jej autora. V Pravidlách znie takto: „Slovenské skupiny *ia, ie, iu* sú skutočné dvojhlásky s počiatočnou polosamohláskou *i (i̯)*, t. j. s *i* čo najkratším, zo stránky výslovnosti odlišné od skupín *ja, je, ju.*" (Pravidlá, 1931, s. 29). Kvalifikácia prvého segmentu ako „kratšieho" alebo „veľmi krátkeho" *i (u)* sa potom v našej literatúre sporadicky zjavovala aj neskoršie (Bartek, 1944, s. 59, 83—84; Pauliny — Ružička — Štolc, op. cit., s. 72, 73; Záborský, 1965, s. 41—43; pozri aj poslednú prácu z akustickej fonetiky). V novších vydaniach Pravidiel sa o tejto stránke slovenských dvojhlások nehovorí. Konštatuje sa iba krátkosť obidvoch prvkov dvojhlások (Pravidlá, 1971, s. 20, 21).

Už aj v spomínaných starších gramatikách sa v súvislosti s dvojhláskami narážalo na problematiku zhôd a nezhôd dvojhlások s nedvojhláskovými samohláskovými skupinami. Opakovali sa úvahy o ďalších dvojhláskach i trojhláskach, uvažovalo sa o výslovnosti takých spojení *j* so samohláskou, ako je napr. v slove *zjaviť, evanjelický* a pod. (napr. Czambel, 1890, s. 75, 124) atď. V tomto príspevku nemôžeme v úplnosti hovoriť o takej rozsiahlej látke, hoci práve z podobných porovnaní možno získať mnoho dôležitých informácií aj pre ortoepiu samých dvojhlások. Túto problematiku budeme preberať v osobitných kapitolách.

Všetky naše nasledujúce poznámky budú sa teda týkať uvedených štyroch slovenských dvojhlások tak, ako sa vyskytujú najmä v domácich slovách. Nebudeme napr. uvažovať o tom, či niektoré samohláskové skupiny v cudzích slovách treba hodnotiť ako dvojhlásky, alebo nie (porov. Peciar, 1947—48, s. 77; 1946a; 1946b, s. 20; 1948; Blanár, 1947, s. 117—118 a i.). Teraz nám pôjde iba o základnú charakteristiku slovenských dvojhlások z fonetického (signálového) hľadiska.

Predovšetkým treba povedať, že slovenské dvojhlásky nie sú artikulačné zoskupenia dvoch samostatných samohlások v rámci jednej slabiky. Ako celok ich môžeme charakterizovať skôr tak, že sú to kĺzavé zvukové komplexy, vychádzajúce z tzv. *i*-ového alebo *u*-ového (na *i*, resp. na *u* sa podobajúceho) zvuku a končiace sa v zreteľne znejúcom samohláskovom zvuku *e, a, o, u.* Fonetické štúdium artikulácie slovenských dvojhlások ukázalo, že postavenie jazyka sa obyčajne ani v jednej fáze výslovnosti dvojhlások nezhoduje úplne s príslušnými slovenskými samohláskami — môžeme povedať, že jestvujú artikulačné roz-

diely medzi slovenskými samohláskami *i, e, a, o, u* a krajnými segmentmi slovenských dvojhlások, teda medzi tým, čím sa dvojhláska začína, a tým, čím sa končí. Rovnako je dôležité, že prvý segment tzv. *i*-ových dvojhlások *(ia, ie, iu)* z artikulačného hľadiska nemožno stotožňovať ani so spoluhláskou *j*, ako sa vyslovuje napr. v postavení medzi dvoma samohláskami alebo pred samohláskou na začiatku slova. Slovenské dvojhlásky sú celkom osobitné artikulačné celky, pre ktoré je charakteristický plynulý kĺzavý pohyb (najmä pohyb jazyka) medzi dvoma krajnými polohami a z neho vyplývajúca zvuková zmena v čase. (Artikulačné podrobnosti sa uvádzajú v Atlase slovenských hlások. K charakteristike dvojhlások pozri diskusiu J. Ružičku s J. Vachekom: Ružička, 1943—48.)

Najnovšie zvukové (akustické) rozbory ukazujú, že tieto artikulačné údaje i niektoré staršie subjektívne pozorovania vystihujú skutočné črty slovenských dvojhlások. Meraním zvukovej (tzv. formantovej) skladby slovenských krátkych samohlások a ich porovnaním so skladbou príslušných dvojhlások sme zistili, že napr. krajné segmenty dvojhlásky *ia* (t. j. *i*-ový a *a*-ový segment) nemajú takú zvukovú skladbu ako samohlásky *i* a *a*. Rozdiely nie sú pri všetkých dvojhláskach rovnaké. Dôležitý je však fakt, že slovenské dvojhlásky možno už z tohto akustického hľadiska pokladať za osobitné zvukové celky. Formulácie, že sú to jednoslabičné spojenia *dvoch samohlások,* sú z hľadiska ich zvukovej stavby nepresné. Akustické merania ukazujú, že jedno z prvých pozorovaní o osobitosti slovenských dvojhlások (P. J. Šafárik, Ľ. Štúr) bolo správne.

Novšie akustické merania potvrdili, že aj intuitívny odhad časového trvania (dĺžky) prvého segmentu dvojhlások bol správny. Meraním časového trvania segmentov slovenských dvojhlások a štatistickou kontrolou získaného materiálu sa ukázalo, že je tendencia artikulovať prvý segment dvojhlások tak, že je kratší ako druhý segment tej istej dvojhlásky. Rozdiely medzi nimi nie sú však veľké a pri jednotlivých dvojhláskach nie sú rovnaké.

Veľmi zložité sú pomery v silovom (intenzitnom) priebehu zvuku dvojhlások v čase. Ale práve v súvislosti s hodnotením sonórnosti dvojhlások a ich segmentov (porov. argumentáciu M. Hattalu) treba uviesť, že v súhrnnej krivke silového záznamu slovenských dvojhlások sa veľmi často zjavuje iba jeden vrchol, a to zvyčajne práve na druhej časti dvojhlásky.

Akustické merania ukazujú aj to, že celkové trvanie slovenských dvojhlások možno porovnávať s trvaním jednoduchých dlhých samohlások, ako sa to už tradične uvádza (prvé číselné údaje pozri v práci Stanislav, 1932, s. 89), no výsledky novších analýz treba ešte spracovať štatisticky. Rovnako sa potvrdilo, že *i*-ový a *u*-ový segment slo-

venských dvojhlások nemá výraznejšiu šumovú zložku (nie je to táka šumová spoluhláska) a že s ohľadom na jeho funkciu v komplexnom jave dvojhlásky ho ako „osobitný" segment najskôr možno porovnávať s triedou sonór. Pravda, takéto hodnotenie smeruje už k spomínanému bifonematickému výkladu slovenských dvojhlások.

Keďže neporovnávame dvojhlásky s nedvojhláskovými samohláskovými skupinami (resp. s pravopisnými skupinami *ija, ije* atď.), uzavrieme fonetický opis slovenských dvojhlások iba podľa uvedených údajov. Porovnanie dvojhlások s „nedvojhláskami" by ukázalo, že jestvujú ďalšie akustické zmeny, ktoré možno pokladať za typické práve pre slovenské dvojhlásky pri ich odlíšení od „nedvojhlások".

Ako sme spomínali, ani jeden z uvedených zvukových znakov slovenských dvojhlások nie je ani veľmi výrazný, ani celkom stály. Nezistili sme ani to, že by tieto znaky boli pevne na seba viazané. Skôr sa zdá, že slovenské dvojhlásky charakterizujú ako celok a že sa môžu navzájom kombinovať, dopĺňať, alebo azda aj nahrádzať a zastupovať.

Za najprimeranejší pokladáme záver, že slovenské dvojhlásky sú osobitné a samostatné hlásky komplexnej povahy. Najjednoduchšie ich možno foneticky zapisovať takto: *i̯a, i̯e, i̯u, u̯o*. Nie sú to teda spojenia *i + a, i + e, i + u, u + o (i + j + a ...)* a v spisovnej výslovnosti, najmä vo vysokom, ale aj v neutrálnom štýle treba vo výslovnosti rozlišovať pravopisné skupiny, ako sú v slovách *kopia sa (paniu) — kópia (kópiu) — kopija (kopiju); vie — (zo Slá)vie — vije (vyje); priať — prijať; dietetika — dietky; dôvod — duo(decima)* atď. Pre potreby ortoepie navrhujeme rozdiely vo výslovnosti zaznačovať takýmto fonetickým záznamom (fonetickou transkripciou): [kopi̯a sa], [kópi-a], [kopija]; [pa̯ni̯u], [kópi-u], [kopiju] atď.

Znak pod prvým písmenom fonetického záznamu dvojhlásky má naznačovať všetky spomenuté črty prvého segmentu dvojhlásky. Z hľadiska bežného poňatia slabiky má znamenať aj (funkčnú) „nerovnocennosť" s druhým segmentom. Týmto jediným diakritickým znakom sa v skutočnosti kvalifikuje dvojhláska ako celok. Spojovník a oblúčik pod písmenami, ako je v slove [kópi-a], má zasa naznačovať rôznoslabičnú, ale splývavú výslovnosť dvoch samohlások bez prechodového zvuku, ktorý by sme mohli jednoznačne kvalifikovať ako spoluhlásku *j*. Trená šumová spoluhláska *j* sa zjavuje iba medzi samohláskami v slovách ako [kopija], [kopiju] atď. Pravda, výslovnosť tohto *j* nesmie byť prepiata a násilná (to je napokon všeobecné pravidlo spisovnej výslovnosti).

Slovenské dvojhlásky nemožno stotožňovať s príslušnými krátkymi samohláskami a ich prvý segment so spoluhláskou *j* alebo *v*, hoci zasa jestvujú pozície, v ktorých sa výslovnosť písaného *j, v* veľmi približuje

k tzv. neslabičným segmentom dvojhlások. Tak je to napr. v slovách *kraj, krajský, prv, dievča,* t. j. [krai̯], [krai̯ski], [pr̥u̯], [ďi̯eu̯ča]. Aj o týchto otázkach chceme podrobnejšie hovoriť neskoršie. Teraz ich spomíname preto, lebo v našej literatúre sa i v novšom čase prejavila neistota v hodnotení vzťahu *i*-ového segmentu dvojhlások k spoluhláske *j* (Uhlár, 1954, s. 205). Nazdávame sa, že tu ide o nedorozumenie, ktorému sa vyhli už niektorí starší bádatelia (napr. Novák, 1932).

V našom príspevku o dvojhláskach sme hovorili najmä o fonetickej problematike. Štúdium jazykovej praxe však ukazuje, že používateľov spisovnej slovenčiny treba oboznámiť s touto stránkou slovenských dvojhlások, aby nevznikali otázky, čo sa vlastne skrýva za poučkami takého druhu, ako sa uvádzajú v gramatikách a iných príručkách. Fonetické údaje o slovenských dvojhláskach sú osobitne potrebné tým, ktorí sa ich nenaučili spisovne vyslovovať v rodnom nárečí, ba ani v škole.

Ani takéto výklady by, pravdaže, nemali zmysel, keby čitateľ nevynaložil istú prácu na ich štúdium, keby autora a čitateľa nespájalo to isté úsilie: poznať, pochopiť a osvojiť si čo najlepšie a najúplnejšie celé zvukové bohatstvo našej materinskej reči v jej spisovnej podobe.

Kabinet fontetiky, Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

BARTEK, H.: Správna výslovnosť slovenská. Bratislava - Martin 1944, 316 s.

BERNOLÁK, A.: Gramatické dielo Antona Bernoláka. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, 552 s.

BLANÁR, V.: Samohláskové skupiny v cudzích slovách. Slovo a tvar, *1,* 1947, s. 115—118.

CZAMBEL, S.: Slovenský pravopis. Budapešť 1890, 272 s.

DVONČ, L.: K vývinu dvojhlások v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, *15,* 1964, s. 35—48.

DVONČOVÁ, J., JENČA, G. KRÁĽ, Á.: Atlas slovenských hlások. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, 108 s., 120 s. obr.

HÁLA, B.: Základy spisovné výslovnosti slovenské a srovnání s výslovností českou. Praha, Filosof. fakulta University Karlovy 1929, 133 s.

HATTALA, M.: Zvukosloví jazyka staro- i novo-českého a slovenského. Praha, 1854, 109 s.

HORECKÝ, J.: recenzia: R. Jakobson, Selected Writing I. Jazykovedný časopis, *14,* 1963, s. 171—174.

HORECKÝ, J.: Povaha dvojhlások v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie XII. Peciarov zborník. Red. J. Oravec. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1974, s. 49—52.

JAKOBSON, R.: Z fonologie spisovné slovenštiny. Slovenská Miscellanea. Bratislava 1931.

JESPERSEN, O.: Lehrbuch der Phonetik. Leipzig und Berlin 1904, 254 s.
NOVÁK, Ľ.: K vnitřním dějinám spisovné slovenštiny. III. Kritika štúrovské ortografie a hodžovsko-hattalovských opráv pravopisných. Slavia, *11,* 1932, s. 295—322.
NOVÁK, Ľ.: K základom slovenskej ortoepie. Samostatný odtlačok zo Slovenskej reči, *3,* 1934, č. 2—3; 26 s.
PAULINY, E.: Krátka gramatika slovenská. Bratislava, SPN 1960, 191 s.
PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, SPN 1968, 124 s.
PAULINY, E., RUŽIČKA, J., ŠTOLC, J., Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, SPN 1968, 583 s.
PECIAR, Š., Slovenská kvantita a rytmický zákon. Slovenská reč, *12,* 1946 a, s. 137—152, 217—224.
PECIAR, Š., Poznámky k tvoreniu gen. pl. cudzích podstatných mien. Slovenská reč, *12,* 1946 b, s. 12—26.
PECIAR, Š., O fonologickom hodnotení samohláskových skupín v cudzích slovách. Slovenská reč, *13,* 1947—48, s. 72—86.
PECIAR, Š., Ešte o samohláskových skupinách v cudzích slovách. Slovo a tvar, *2,* 1948, s. 38—41.
PRAVIDLÁ slovenského pravopisu. Praha, Štát. nakl. 1931, 360 s.
PRAVIDLÁ slovenského pravopisu. 11. vyd. Bratislava, SAV 1971, 422 s.
RUŽIČKA, J., Zum Problem der Diphthonge. Linguistica Slovaca IV—VI, 1946—48, s. 23—38.
RUŽIČKA, J., Z problematiky slabiky a prozodických vlastností. Bratislava, SAVU 1947, 134 s.
STANISLAV, J., Liptovské nárečia. Martin, MS 1932, 562 s.
STANISLAV, J., Slovenská výslovnosť. Martin, Osveta 1953, 295 s.
ŠAFÁRIK, P. J., Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. 2. vyd. Praha, Tempsky 1869, 527 s.
ŠTÚR, Ľ., Náuka reči slovenskej. Slovenčina naša, zv. V, Bratislava, SVKL 1957, s. 153—253.
ŠTÚR, Ľ., Hattalova Grammatica. Slovenčina naša, zv. V, Bratislava, SVKL 1957, s. 264—282.
UHLÁR, V., Pravidlá slovenskej spisovnej výslovnosti. Slovenská reč, *20,* 1954, s. 201—211.
VÁŽNÝ, V., Slovenské nárečia na Orave I., Sborník Matice Slovenskej I, 1923, č. 1 a 2, s. 1—12.
ZÁBORSKÝ, V., Výslovnosť a prednes. Bratislava, SPN 1965, 93 s.

Možnosti na vyjadrovanie nesúhlasu

Kapitolky zo štylistiky (26.)

JOZEF MISTRÍK

Nesúhlas je znakom postoja hovoriaceho. Každý jazyk má bohatý inventár na vyjadrovanie a aj na jemné odstupňovanie nesúhlasu. Slovenčina má na tento cieľ prostriedky vo všetkých jazykových rovinách — od morfematických až po vetnointonačné. Má i také prostriedky, ktoré sa dajú porozumieť až na pozadí situácie alebo širšieho kontextu. Napríklad veta *Ešte toto mi chýbalo* môže s ohľadom na situáciu alebo na kontext vyjadrovať pozitívne i negatívne stanovisko. Spôsob, akým sa vyjadruje nesúhlas, je štylistický jav, lebo voľba spôsobu je málokedy podmienená gramaticky.

V podstate neutrálna, základná a najčastejšia záporová morféma je *ne-*. Oproti nej stojí samostatná záporová častica *nie*. Medzi morfémou *ne-* a časticou *nie* je rozdiel nielen v stupni ich systémového zaradenia (jedno je morféma a druhé je slovo), ale aj v stupni ich výrazovej sily: zatiaľ čo slovo *nie* vyjadruje iba nesúhlas a popiera platnosť predchádzajúcej výpovede, morféma *ne-* vyjadruje protiklad. Oproti výrazu *nie bezpečný* stojí výraz *nebezpečný*, oproti výrazu *nie čisto* stojí výraz *nečisto*. Výber medzi časticami *nie* a *ne-* má niekedy vecný význam, ale ešte častejšie význam štylistický. Diferencovanie pomocou *nie* a *ne-* sa ako štylisticky nepríznakové uplatňuje vo všetkých štýloch. Ako štylisticky príznakové, pejoratívne varianty záporových častíc sa v slovenčine používajú morfémy *pa- (pazvuk), tiež- (tiežveda), pseudo- (pseudoproblém), kvázi- (kvázibáseň)*. Význam týchto príznakových variantov je vecne bližší časticí *nie*.

Z lexikálnych prostriedkov sa na vyjadrenie nesúhlasu používajú popri slove *nie* najmä slová typu *žiaľ, kdeže, figu, čerta, ťažko* a obscénne slová. Keďže ide o uplatnenie výrazov v prenesenom význame, musí sa ich podoba „dokresliť" intonáciou. Používajú sa preto len v hovorených prejavoch alebo v takých textoch, v ktorých sa predpokladá aspoň imaginárna intonácia. Sú to slová, ktoré sa vcelku v nocionálnych, vecných a vedeckých textoch nevyskytujú. Pri klasifikácii sa zaraďujú medzi expresívne prostriedky. Svojím významom stoja za hranicou vecného nesúhlasu, smerom k zdôraznenému, emfatickému nesúhlasu. Štylisticky sú to slová, na ktorých sa odzrkadľuje tón osobného postoja hovoriaceho. Porovnajme z tohto hľadiska napríklad výrazy *žiaľ* a *čerta*. Napriek tomu, že v primárnom význame sú to nocionálne slová, v sekundárnom význame, vo funkcii záporných výrazov, sa štylisticky

rozlišujú. Expresívny charakter majú aj ďalšie sekundárne záporové slová, napríklad *ťažko, ktovie, škoda, sotva, neviem* a podobne.

Jemné a štylisticky najbohatšie sú vetnointonačné prostriedky. Tie sú zvyčajne závislé od kontextu. Ide o také prípady, ako *Čo to robíš!* v zmysle „nerob to", alebo *Len ma hnevaj!* v zmysle „nehnevaj ma". Zaraďujeme ich síce medzi vetnointonačné prostriedky, ale v kontexte alebo v situácii sa môžu aj bez sprievodnej zvukovej — hoci imaginárnej zvukovej — zložky chápať ako varianty záporných výpovedí. Pochopenie nesúhlasu je podmienené tým, aby pri výpovedi bol skutočný alebo aspoň imaginárny adresát. Výskyt tohto typu popierania vo vedeckom alebo v administratívnom štýle sa musí kvalifikovať ako chyba. Vhodný je len do prejavov v súkromnom styku, menej už do verejných rečníckych prejavov.

Osobitným spôsobom vyjadrovania výrazného nesúhlasu je vyňatie výrazu alebo gramatickej kategórie z otázky a ich explikácia reprodukovaná formou zvolacej vety. Tu sa vyjadruje nesúhlas už samým prekvapením. Príklad: *(Príď k nám!) Ja?!* Alebo: *(Požičaj mi sto korún!) Sto korún?! Tebe?!* Je to istý druh apoziopézy, lebo význam výpovede sa bez kontextu nepochopí. Explikovanie je v podstate zdôraznením toho, čo reagujúci v prvej replike popiera. Takýto spôsob nesúhlasu je možný len vo familiárnych prejavoch. Je to prejav silnej emocionálnej výpovede.

Vo všetkých gramatikách sa bežne rozlišuje vetný a členský zápor. Vetný zápor je taký, pri ktorom sa záporový výraz vzťahuje na celú vetu, o členskom zápore sa hovorí vtedy, keď sa popiera iba jeden vetný člen. Príklad na vetný zápor: *Zajtra nepôjdem do Prahy.* Príklady na členský zápor: *Zajtra pôjdem nie do Prahy. Nie zajtra pôjdem do Prahy.* Ak sa má zápor prísudkového slovesa pokladať za členský zápor, vtedy sa toto sloveso v zápornej podobe musí dať do zdôraznenej časti výpovede, napríklad: *Zajtra do Prahy nepôjdem.* V ústnom prejave sa dôraz nemusí vyjadriť slovosledom, ale zvukovými prostriedkami: *Nepôjdem(!) zajtra do Prahy: Zajtra nepôjdem(!) do Prahy: Do Prahy nepôjdem(!) zajtra.* Medzi vetným a členským záporom je štylistický rozdiel. Vetný zápor je potenciálne nepríznakový, členský zápor je v podstate príznakový. Spravidla sa používa vtedy, keď sa záporný vetný člen kladie do protikladu s iným členom, napríklad: *Do Prahy pôjdem nie zajtra, ale na budúci týždeň.* Keďže odporujúci člen priradenej vety nevyžaduje bezpodmienečné popretie zodpovedajúceho člena z prvej vety, musí sa popretý člen prvej vety hodnotiť ako expresívny výraz. Tak či tak, členský zápor je prostriedok takých prejavov, ktoré pripúšťajú subjektívne vyjadrovanie. Jeho frekvencia v nocionálnych vedeckých textoch je nízka. Najčastejšie sa vyskytuje

v rečníckych prejavoch. Príklad na takýto zápor z rečníckeho prejavu: *Stala sa chyba, a nie malá.*

Ak sa vo vete popiera zámenný výraz, uvádza sa sloveso i tento výraz so záporovou časticou, napríklad: *Nestretol som nikoho. — Nevidím nikoho.* Tieto konštrukcie nemožno kvalifikovať ako konštrukcie s dvojitým, a teda zdôrazneným záporom. Ony vyplývajú z typu jazyka a ako zdôraznené sa pociťujú, len keď sa porovnávajú s analogickými neslovenskými konštrukciami (nem.: *Ich sehe niemanden* : slov. *Nevidím nikoho).* Dvojitý zápor sa však môže ešte zdôrazniť ďalšími samostatnými časticami, napríklad: *Nevidím vôbec nikoho.*

Isté, hoci jemné vyjadrenie nesúhlasu je implikované aj v odporovacích konektoroch. Pripojenie novej vety pomocou konektorov *ale, lež, avšak, však, lenže, no* skrýva vždy predovšetkým nesúhlas s predchádzajúcou výpoveďou, a až potom prináša novú informáciu. Konektor je síce len formálny signál, no odporovanie je vyjadrené celou vetou. Napríklad: *Ja som mu ponúkol pomoc, ale neprijal.* Preto môže v odporovacej vete odporovacia spojka aj chýbať, napríklad: *Ja som mu ponúkol pomoc, on ju neprijal.* A preto je možné v rečníckych prejavoch odporovanie zdôrazniť pridaním častice *nie: Ja som ponúkol pomoc, ale on nie, neprijal ju.* Odporovacie súvetie je štylisticky príznakové vtedy, keď v ňom nieto odporovacej spojky, alebo keď je obsah druhej vety zdôraznený časticou *nie.*

Ako vidieť, vyjadrovanie nesúhlasu môže mať veľa variácií. Varíruje sa najmä na silovej osi, lebo hovoriaci pri nesúhlase chce často povedať viac ako len holé *nie.* Postoj sa vyjadruje aj v sile odporu. Zosilniť sa môže odpor napríklad použitím záporového genitívu namiesto akuzatívu: *Nemám už matky. — Nemám pera.* Výrazne sa môže zosilniť použitím antonymného (významovo protikladného) výrazu. Použitím antonyma sa spolu s nesúhlasom obyčajne vyjadrí aj irónia. Príklady: *Pekne si sa zachoval (= škaredo). — Nemalý podiel mal tajomník (Veľký podiel mal tajomník). — Nádherné počasie (= ošklivé).* Jazyk dáva veľa možností aj na zjemnenie nesúhlasu. Častým prostriedkom na tento cieľ je litotes čiže zjemnenie. Príklady na jeho rozličné druhy: *Nie je už z tých najmladších (Je už pomerne stará); Nemohol som nesúhlasiť (Musel som súhlasiť).* Jemný nesúhlas sa skrýva aj v rektifikáciách uvádzaných výrazmi typu *vlastne, ba,* napríklad: *Vrátil sa o deviatej, vlastne už bolo takmer pol desiatej.* Rektifikácia je len čiastočný nesúhlas, je to len oprava, spresnenie výpovede.

V kapitole venovanej štylistike nesúhlasu sa pojem nesúhlas chápal ako širší, než sú pojmy odpor a zápor. Pre potreby štylistiky tohto javu nebolo treba tieto pojmy prísne diferencovať — najširší z nich je nesúhlas a najužší je zápor. Išlo skôr o to, aby sa ukázali jazykové možnosti na vyjadrenie nesúhlasu a aby sa poukázalo na ich štylistic-

ké hodnoty. Nesúhlas je v komunikácii frekventovaný jav. Najmenšiu frekvenciu má vo vedeckom a administratívnom štýle. V týchto štýloch je jeho charakter nocionálny. Nesúhlas ako komunikačný jav má veľký výskyt tam, kde stoja oproti sebe expedient a percipient, a to je v hovorovom štýle, v rečníckom štýle a v dialógoch umeleckého štýlu. V dialogických textoch sa popri vecnom nesúhlase vyskytuje aj subjektívny postoj autora. Sila a tón nesúhlasu závisí od funkcie prejavu a od situácie, v ktorej sa nesúhlas realizuje. Nesúhlas je prostriedok dialogického, to značí konverzačného textu, a preto sa formálne prostriedky na jeho vyjadrenie budovali aj za účasti zvukových prostriedkov výpovede. Zvukové a mimojazykové prostriedky umožnili, aby vzniklo veľké množstvo foriem na jeho vyjadrenie. Ale pestrosť týchto prostriedkov spôsobila aj psychologická stránka nesúhlasu: ide v podstate o záporný postoj, o nesúlad, o odmietanie cudzej mienky, o odpor. Prejav záporného postoja je výrazovo náročný, ak sa pri ňom má zachovať spoločenský takt. Náročný je najmä vtedy, ak hovoriaci pri rešpektovaní všetkých spoločenských zásad chce byť aj úprimný. Štylistika nesúhlasu je zložitá, náročná, ale v komunikačnej praxi veľmi významná.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

Čítame Slovník slovenského jazyka

(Závery 4)

MILAN URBANČOK

V prvých troch číslach minulého ročníka (1973) nášho časopisu sme sa usilovali vysvetliť, ktoré slová nášho spisovného jazyka treba hodnotiť ako zastarané, prípadne ako knižné zastarané. Postupovali sme tak, že sme konfrontovali naše hodnotenie s hodnotením slov, ktoré sa uplatnilo v Slovníku slovenského jazyka.

Teraz budeme hovoriť o vrstvách slov, ktoré sa v SSJ uvádzajú ako nárečové, krajové a ľudové. Tu v mnohých prípadoch — ako budeme chcieť ukázať — možno mať proti hodnoteniu týchto vrstiev v SSJ námietky.

Najviac problémov sa sústreďuje pri označení slova (alebo výrazu) ako „ľudového"). V SSJ[1] sa indexom *ľud.* (= *ľudovo, ľudový*) charakterizujú slová, zvraty, frazeologizmy, príslovia, porekadlá.

Poznámka. 1. Koncepcia SSJ je pri označovaní nárečových, krajových a ľudových slov stavaná gradačne.[2] Táto gradácia však logicky obstojí iba pri vrstve nárečových a krajových slov. Tu totiž v plnej miere platí kritérium zemepisnej (územnej) vymedziteľnosti jazykového javu (napr. slova). Ale vrstva ľudových prostriedkov (slov) je z hľadiska kritérií triedenia v tejto trojici prvkom celkom iného druhu. Zemepisne (územne) sa vymedziť nedá.

Z úvodu k SSJ[3] uvedená hierarchia celkom jednoznačne nevyplýva, ale vieme, že sme ju tak chápali a podľa nej sme aj pracovali na koncepte slovníka.

2. Rozhodovanie o tom, či slová, spojenia slov, frazeologizmy, príslovia a porekadlá, ktoré sa v SSJ označujú ako ľudové, treba hodnotiť ako spisovné alebo nespisovné, sa robilo celkom krátko pred ukončením prvého dielu SSJ a pri definitívnej formulácii Informácií pre používateľov slovníka.[4] Pri hodnotení z hľadiska spisovnosti bolo značné váhanie.

Treba povedať, že na zaradení vrstvy lexikálnych prostriedkov, ktoré sú v SSJ označené ako „ľudové" a nespisovné, má účasť celý autorský kolektív. Autori konceptu SSJ mohli totiž — aspoň formou diskusie — zasahovať aj do koncepcie Informácií pre používateľov slovníka, ktorej základný text vypracoval Š. Peciar.

To však nijako neospravedlňuje výslednú koncepciu SSJ v tom zmysle, ako sa v ňom hodnotili slová, ktoré sa často nesprávne označovali ako nárečové, krajové alebo ľudové.

V úvode treba spomenúť ešte niekoľko zásad, ktoré pri slovnikárskej práci pokladáme za dôležité:

Východiskom hodnotenia slova — najmä takého slova, pri ktorom sa môžu vyskytnúť pochybnosti o jeho spisovnosti —, musí byť relatívne neutrálny a nepochybne spisovný kontext. Až potom možno uvažovať o tom, ako príslušný lexikálny prvok v tomto kontexte funguje, a o príčinách, prečo ho autor textu použil.

Z povedaného vyplýva, že najmä v oblasti beletrie treba veľmi citlivo posudzovať štylizovanosť textu na jednej strane (zámerné použitie) a mimovoľné použitie slova na druhej strane.

V druhom prípade (mimovoľné použitie) treba uvažovať o dvoch al-

---

[1] Slovník slovenského jazyka I — VI, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968, red. Š. Peciar.

[2] Pozri s. XII a XIII v prvom diele SSJ (Informácie pre používateľov slovníka).

[3] Pozri c. d.

[4] Pozri c. d.

ternatívach: že ide o chybu (teda o nespisovný jazykový prostriedok), alebo že ide o prínos do spisovnej reči, o jej obohatenie z vlastných fondov autora.

Pri rozhodovaní o spisovnosti alebo nespisovnosti (nám ide predovšetkým o slovnú zásobu) jazykového prostriedku najmä v okruhu beletrie ide v podstate o to, či ho autor textu použil so zámerom naznačiť „domácky" kolorit, alebo či istý lexikálny prvok použil spontánne tak, že ho mal vo vedomí ako taký, že o jeho spisovnosti nepochyboval. Tu sú kritériá viaceré. Budeme o nich ešte hovoriť.

Dakedy sa pri rozhodovaní o spisovnosti alebo nespisovnosti slova podľa materiálu, ktorý je k dispozícii, prihliada aj na to, z ktorých zemepisných (nárečových) oblastí sú autori, ktorí ho v texte použili. Ak sú autori z viacerých jazykovo odlišných oblastí a jazykový prostriedok (slovo) z formálnej (najmä z hláskoslovnej a slovotvornej) stránky nemá znaky nespisovnosti, treba dať prednosť takému hodnoteniu, že ide o spisovný jazykový prostriedok, o spisovné slovo.

Pravda, kritérium pôvodu autorov treba používať veľmi opatrne a kriticky. To preto, že autor si slovo (alebo aj iný jazykový prostriedok) mohol osvojiť aj inde, nie iba „doma".[5]

Okrem toho je rozhodovanie o spisovnosti alebo nespisovnosti slova podľa kritéria pôvodu autorov mimoriadne zložité a prácne. Treba pri ňom mať na pamäti rozličné biografické údaje, je potrebný pomocný konfrontačný materiál z príslušných nárečí, z kartoték a slovníkov, ktoré zachytávajú starší stav našej spisovnej reči a jej vývin. Z tohto hľadiska sa síce za posledné roky situácia v kartotékach Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra zlepšila, ale napr. lexikálny nárečový materiál ani dnes nie je dostačujúci na použitie kritéria pri hodnotení slova podľa pôvodu autorov, ktorí ho použili. Toto kritérium je však aj napriek spomenutým ťažkostiam v lexikografii nie zanedbateľné, a to najmä vtedy, ak slovo použili autori z rozličných zemepisných oblastí. Pravdaže, okrem toho sú dôležité aj iné kritériá. O tých budeme hovoriť neskôr.

Problém hodnotenia lexikálnych prostriedkov z hľadiska spisovnosti alebo nespisovnosti doteraz nie je celkom vyriešený a ani my ho pri tejto príležitosti nemôžeme komplexne riešiť. Chceme sa iba nakrátko

---

[5] Tento zreteľ sme sa usilovali uplatňovať aj v rubrike Čítame Slovník slovenského jazyka v našom časopise.

Poznámka. Z toho, čo sme naostatok povedali, je pozoruhodné napr. porovnanie slovnej zásoby i celkového štýlu románov *Červené víno* a *Drevená dedina* od F. Hečku (v prvom prípade sú jazykové prvky zo západného Slovenska, v druhom z Oravy).[6]

[6] Pozri diskusiu medzi A. Habovštiakom a F. Hečkom (Slovenská reč 1952—1953, s. 124—126 a Kultúrny život 1952, č. 37, s. 2).

zmieniť o tom, čo pri hodnotení lexiky spisovnej reči pokladáme za osobitne dôležité.

O spisovnej reči — teda i o spisovnej slovenčine — platí, že je to celonárodný, celospoločenský dorozumievací prostriedok.[7] Niekedy sa však pri uvažovaní o tom, či daktorý jazykový prostriedok je spisovný alebo nie, argumentuje tak, že sa nespisovnosť vysvetľuje malou všeobecnou alebo celonárodnou známosťou. Osobitne sa to týka slovnej zásoby našej spisovnej reči.

Takýto postup je však v podstate chybný, a to preto, že v spisovnej reči treba rátať nielen s celonárodnou známosťou, ale aj s celonárodnou platnosťou jazykového prostriedku a s jeho záväznosťou. To sa týka aj slovnej zásoby. Uvedieme príklady:

Je isté, že nie sú celonárodne alebo celospoločensky známe napr. tieto slová z rozličných terminologických oblastí: *odžilok* (v baníctve rudná žila, ktorá odbočuje od hlavnej žily); *vláknina* (v lesníctve drevo určené na výrobu celulózy a papiera); *smoliarenie* (v lesníctve získavanie živice zo stojatých stromov); *masťovka* (vo farmakológii nádoba na uskladnenie mastí v lekárni).[8]

Ale je nepochybné, že uvedené slová napriek tomu, že nie sú doslova celonárodné alebo celospoločensky známe, platia ako termíny celonárodne a celospoločensky. Nedá sa o nich povedať, že sú v spisovnej reči neústrojné. Zo slovotvorného hľadiska je celkom pochopiteľná aj ich významová motivácia.

Poznámka. Pravda, o tom, že v spisovnej slovenčine sú slová (aj iné jazykové prostriedky) naozaj doslova celonárodne alebo celospoločensky známe, nemožno pochybovať. V slovnej zásobe je to napr. vrstva slov zo základného slovného fondu (napr. slová *otec, matka, soľ, chlieb, mlieko, voda* a iné).

Celonárodnú alebo celospoločenskú známosť jazykového prostriedku — najmä slova — neslobodno ako kritérium spisovnosti preceňovať ani mimo terminológie. O tom ešte budeme hovoriť podrobnejšie.

Chceme v úvode uviesť aspoň pár slov z našej slovnej zásoby, o ktorých si myslíme, že sa hodnotili ako nespisovné na základe toho, že nie sú všeobecne známe. S tým, pravdaže, priamo súvisí aj kritérium frekvencie slova, ale ani to nie je v každom prípade rozhodujúce. Uvedieme niekoľko príkladov:

---

[7] Pozri o tom Tézy o slovenčine v našom časopise (1967, s. 35, bod 4).

[8] Príklady sú z terminologických slovníkov, ktoré pričinením Jazykovedného ústavu vydalo Vydavateľstvo SAV: Banícky terminologický slovník (1955), Lesnícky terminologický slovník (1963), Terminológia galenickej farmácie (1953).

kľč (koreň stromu alebo kra; ale odvodeniny *klčovať, klčovisko, klčovnica, klčovník* sa v SSJ hodnotia ako spisovné). Ani tieto slová nepokladáme za primerané kvalifikovať ako nespisovné: *klčkovať sa* (biť sa, klbčiť sa); *krutáň* (neústupný, tvrdohlavý, zaťatý človek); *íverka* (íver, íverček, íverok).

Poznámka. Pravdaže, nie všetko, čo sa v spisovnom kontexte nachádza, možno automaticky hodnotiť ako súčasť spisovnej reči. Sú tu jazykové prvky, ktoré sa z formálnej alebo z významovej stránky zo spisovnej slovenčiny vymykajú. Silný lokálny nádych majú napr. slová *džarek* (drotársky učeň; oblasť Kysúc), *valal, valalský* (dedina, dedinský; východné Slovensko) i napriek tomu, že ich výskyt v kontexte spisovnej reči nie je ani nový ani veľmi zriedkavý.

V súvise s hodnotením našej súčasnej slovnej zásoby sa ešte žiada krátka zmienka o tom, ako sa chápe jej intelektualizácia, resp. terminologizácia.[9] Slovníku slovenského jazyka sa vyčitovala aj „prebeletrizovanosť" a nedostačujúce zachycovanie vývinu slovnej zásoby v popularizačnej a publicistickej oblasti.[10]

Zistenie o postupnej intelektualizácii a terminologizácii našej spisovnej reči je správne. Nie je ťažko ukázať to v dennej tlači a v ustavične pribúdajúcej popularizačnej literatúre. Ale na pribúdanie jednotlivých prvkov (najmä lexikálnych) v oblasti terminológie a v oblasti krásnej literatúry sa predsa len treba dívať diferencovane.

Terminologická zložka našej spisovnej reči je nepochybne veľmi dôležitá. Ale neslobodno podceňovať ani to, čo prináša do spisovnej reči beletria. Pretože je potrebné isté pojmy pomenovať ihneď, terminológia sa často utvára i „umelo", ale podľa už ustálených noriem spisovnej reči. Cez beletriu sa však do spisovnej reči dostávajú jazykové prostriedky, ktoré boli utvorené už dávno a „spontánne". Týka sa to najmä slovnej zásoby našej spisovnej reči.

V SSJ sa podľa toho, čo sme uviedli, ako nespisovné neprimerane hodnotia napr. slová *dojelnica, dupľom, gáňať sa, jalovä, jaloviar, jančiar, kalenica, kumhár* (pozri hodnotenia týchto slov v rubrike Čítame Slovník slovenského jazyka v našom časopise).

(Pokračovanie)

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

[9] Argumenty možno nájsť v týchto príspevkoch: J. Horecký; Jazykovedný časopis, *16,* 1965, s. 192; E. Jóna, Jazykovedný časopis, *14,* 1963, s. 13; E. Jóna, Slovenská reč, *22,* 1957, s. 328; J. Ružička, Jazykovedný zborník VII, Bratislava 1963, s. 100—109.

[10] Slovenská reč, *31,* 1966, s. 96.

ROZLIČNOSTI

Písanie historických priezvisk

(Ako písať priezvisko Mikovíny)

Priezvisko *Mikovíny* patrí k typu slovenských priezvisk, ktoré vznikli z pôvodného genitívneho tvaru latinského slova alebo latinizovaného priezviska. Medzi ne patria priezviská ako *Fábry, Škultéty, Figuli, Pauliny, Nigríni, Ursíny, Severíni* a i. Jeho vznik môžeme zreteľnejšie osvetliť napr. na priezvisku *Fábry,* ktoré vzniklo z latinského slova *faber* (= kováč). O kováčovom synovi bolo možné povedať, že je kováčov syn, po latinsky *filius fabri* (= syn kováča), alebo v spojení s rodným (krstným) menom *Joannes filius fabri* (= Ján, syn kováča, po slovensky by lepšie znelo *Ján, kováčov syn* alebo *kováčov syn Ján).* Z tohto pomenovania vypadlo slovo *syn,* vyjadrujúce príbuzenský vzťah, a vznikol zárodok prímena *(Fabri),* z ktorého sa v spoločenských pomeroch niekdajšieho Uhorska sformovalo dnešné priezvisko *Fábry.* Slovenská paralela tohto pôvodom latinského priezviska by bola v priezviskách *Kováčov, Kováčik, Kovalik* (z východoslovenskej podoby *kovaľ), Kovalčík* a pod.

Možno si všimnúť, že na konci priezvisk tohto typu sa píše *i* aj *y,* hoci podľa pôvodnej (latinskej) podoby by vo všetkých malo byť *i.*

Priezviská sa stali základnou, dedičnou a nemennou zložkou osobných mien na konci 18. storočia. Vtedy sa zákonom fixoval v skutočnosti už existujúci stav. Tak sa vtedajšie pravopisne neustálené a súčasnému pravopisu niekedy vôbec nezodpovedajúce podoby priezvisk zachovali do dnešných čias, pričom sa dnes tieto rozmanité podoby a varianty využívajú často ako diferencujúci príznak a rešpektujú sa. Presnejšie povedané, rešpektuje sa osobný a rodinný úzus, štandardizovaný a fixovaný v úradných dokladoch, ako sú napr. občiansky preukaz a rodný list.

Preto máme popri sebe napr. priezviská *Mäsiar, Mesiar, Masár, Mesiarik, Mäsiarik, Masaryk; Biely, Bíly, Bílý; Lisý, Lysý* a pod.

Ako druhé kritérium možno pri historických priezviskách využiť dnešný spôsob písania v odbornej a populárno-vedeckej spisbe.

Priezvisko *Mikovíny* však nemá doteraz ustálenú podobu, používa sa aspoň v piatich variantoch: *Mikovini, Mikovíni, Mikoviny, Mikovíny, Mikovínyi.* Spomenieme aspoň najdôležitejšie pramene; v akademických Dejinách Slovenska (I.) sa píše *Mikovínyi,* v najnovšej reprezen-

tatívnej vlastivednej publikácii Slovensko (I. Dejiny, II. Príroda) sa píše *Mikovíny* (v texte pod obrázkami *Mikovíni*), v príručke o významných výročiach (autor O. Orlovský) *Mikovini*, v monografii Tvorcovia kartografie Slovenska (autor J. Purgina) *Mikovíni*.

Ako možno zistiť z dokumentov uverejnených v tejto monografii, rodina Mikovínyovcov používala podobu *Mikoviny*. Tak sa podpisoval aj *Samuel Mikoviny*. Dĺžka slabík sa v tom čase neoznačovala. Štvorslabičné slová majú však v slovenčine prízvuk aj na predposlednej slabike, a tak možno vysvetliť to, že pri neskoršom používaní tohto mena vznikla dlhá slabika, rovnako ako napr. v priezviskách *Severíni, Oleríny*. Súvisí to hádam aj s latinskou výslovnosťou.

Možno zopakovať, že hlavným kritériom pri ustaľovaní podoby mena, ak nie je v literatúre ustálená jedna podoba, by mal byť osobný, resp. rodinný úzus.

Odporúčame teda štandardizovať a používať v tomto prípade podobu *Mikovíny*.

M. Majtán

Prosím úctivo, nie láskavo

V istom prípise, kde rodič žiada učiteľa, aby ospravedlnil neprítomnosť syna na vyučovaní, sme čítali: *Prosím Vás láskave o ospravedlnenie môjho syna...* No počuli sme už aj to, ako sa niektorí ľudia v rozhovore poďakovali podobne: *Ďakujem láskave.*

Pôvodcovia takýchto formulácií si zrejme neuvedomujú, že láskavosť robí ten, kto niekomu v niečom vyjde v ústrety, kto niekomu v niečom vyhovie, pomôže a pod., a nie ten, kto o niečo prosí, alebo za niečo ďakuje. Žiadosť o ospravedlnenie by mala znieť napr. takto: *Prosím, ospravedlňte láskavo môjho syna...* alebo: *Prosím o láskavé ospravedlnenie môjho syna...* Pravda, vety zo spoločenskej stránky obstoja aj bez príslovky *láskavo*, resp. bez prídavného mena *láskavý*, lebo spoločensky primeraná miera slušnosti sa vyjadruje vstupným slovkom *prosím*. Naproti tomu do vety *Ďakujem láskavo* táto príslovka nepatrí. Buď príslovku vôbec nepoužijeme a poďakujeme sa jednoducho slovom *ďakujem*, buď použijeme primerané hodnotiace slová ako *pekne, úctivo: Ďakujem pekne. Ďakujem úctivo.*

V. Betáková

Tvar prísudku pri genitívnom podmete

O tomto druhu prísudku sa už v našom časopise písalo (pozri KS, *5*, 1971, s. 365—366). V krátkej poznámke sa konštatovalo, že sloveso v prísudku môže mať tvar 3. osoby jednotného čísla stredného rodu, ale aj tvar 3. osoby množného čísla: *Státisíce ľudí v našej vlasti demonštrovalo/demonštrovali svoju vernosť socializmu.*

V dennej tlači, v televízii, v každodennom styku používateľov spisovnej reči sa takisto používajú obidva slovesné tvary, napr.: *700 000 žiakov ZDŠ sa vrátilo do školských lavíc; 74 000 detí išlo do školy po prvý raz, 900 žiačok školy sa zhromaždili, 3298 žiakov sa zišli na nádvoriach* (Pravda, 4. sept. 1973). V týchto príkladoch však nemožno použiť obidva slovesné tvary. Slovesá v množnom čísle sú tu nesprávne.

Pravidlá slovenského pravopisu (Bratislava 1971, s. 78) uvádzajú v týchto prípadoch ako základný slovesný tvar 3. osobu jednotného čísla stredného rodu (čiže nezhodný tvar), ale v príkladoch je aj veta s obidvoma spomínanými tvarmi slovesa: *Tisíce ľudí žilo/žili v biede.* V Slovenskej gramatike (1968, s. 235—6) sa uvádza len tvar 3. osoby jednotného čísla stredného rodu, iba pri tvaroch *stá, tisíce* sa konštatuje: „prísudok je obyčajne v strednom rode a v neosobnej väzbe", čím sa pri niektorých číslovkách pripúšťa použitie slovesného tvaru v mn. čísle.

Z uvedeného vyplýva, že základným slovesným tvarom pri genitívnom podmete s kvantitatívnym prívlastkom je tvar 3. osoby jednotného čísla stredného rodu. Táto zákonitosť platí pre všetky rody pri genitívnom podmete rozvitom číslovkou od *päť* vyššie, napr. *3298 žiakov sa zišlo na nádvoriach, 900 žiačok školy sa zhromaždilo, 95 detí sa prihlásilo.* Výnimku z tohto pravidla tvoria isté číslovky a číselné podstatné mená, napr. *stá, tisíce, milióny, desiatky, stovky, tisícky,* ktoré majú formu podstatného mena. Tá umožňuje pri týchto tvaroch používať v prísudku okrem 3. os. jedn. čísla aj 3. os. množ. čísla, a to na základe zhody podľa zmyslu, napr. *tisíce družstevníkov sa zhromaždilo/zhromaždili, stovky žien sa zapojilo/zapojili, desiatky detí sa pripravovalo/pripravovali.*

Základným tvarom prísudku pri genitívnom podmete, ktorý je rozvitý číslovkou od *päť* vyššie, je teda tvar 3. osoby jednotného čísla stredného rodu, iba pri niektorých číslovkách sa používa okrem tohto tvaru aj tvar 3. osoby množ. čísla.

E. Bajzíková

SPRÁVY A POSUDKY

Závažný hlas do základnej diskusie o slovenčine

Diskusia o vzniku a najstaršom vývine slovenčiny sa týka aj problematiky jazykovej kultúry. Preto aj na stránkach nášho časopisu vítame knihu Rudolfa Krajčoviča *Slovenčina a slovanské jazyky I. Praslovanská genéza slovenčiny* (Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1974, 324 strán). Je to vážna vedecká kniha, ktorá zvažuje celý doterajší výskum a pritom podáva svojský ucelený pohľad na rozsiahlu jazykovednú a inú problematiku. Iba v druhom rade zaváži okolnosť, že sa táto práca koncipovala ako vysokoškolská učebnica.

V prvom zväzku široko osnovanej práce preberá sa prehistória slovenčiny. Dôraz sa kladie na geolingvistický aspekt problematiky, na analýzu priestorovej a chronologickej stratigrafie praslovanských izoglos. Tým sa do značnej miery využíva koncepcia Ľudovíta Nováka obsiahnutá v knihe o najstarších dejinách slovenčiny, ktorá v podstate vznikla už v rokoch 1938—39, ale do tlače sa dostala až v súčasnosti. Autor recenzovanej knihy však Novákovu rukopisnú prácu — na vlastnú škodu — nepozná.

Krajčovičove závery možno zhrnúť v jednej vete: slovenčina sa začala formovať ako samostatný jazykový útvar západoslovanský. Praslovanský základ slovenčiny sa totiž teritoriálne formoval v karpatsko-naddunajskom priestore s dolnomoravskou oblasťou. Táto izoglosná oblasť zaznamenala ešte v praslovanskom období viac vývinových fáz, pričom sa presadila integrácia celej oblasti relatívne staršími aj relatívne mladšími zmenami.

Dobrou stránkou Krajčovičovej knihy je bohatý dokladový materiál a citlivý súpis vedeckej literatúry. Rovnako treba pochváliť aj pomerne rozsiahle ruské a nemecké resumé.

Krajčovičova kniha o prehistórii slovenčiny značí veľký úspech slovenskej vedy.

J. Ružička

O jednom diele mladého autora

(Ivan Habaj, V tieni moruše. Vydalo nakladateľstvo Slovenský spisovateľ 1973).

V tejto neveľkej knižke autor vyrozprával príbehy ľudí z rovinatého južného Slovenska a — ako sa na záložke pripomína — vyrozprával ich „s veľkým dôrazom na čistotu slova". S týmto konštatovaním sa dá v podstate súhlasiť. Autorovo rozprávačské umenie dokazujú všetky stránky jeho príbehov. Najzreteľnejšie sa to ukazuje vo frazeológii. Autor jednak siaha za staršou frazeológiou:

...ale šťastie stálo pri nás (s. 47); *aj po mnohých rokoch iba ju mal na rozume* (s. 100); *Ak šiesty deň v mesiaci pripadol na sobotu alebo nedeľu, potom meral cestu až v pondelok* (s. 112); *Ja sa tam dám doľava, vy pôjdete priamo* (s. 182); *chlapec sa mal k svetu* (s. 61); *na seba vzal všetku vinu za to, čo sa stalo* (s. 124); *Videl som ho len raz v živote ...aj to pod parou* (s. 132); *Ak nemá byť v rodine hriech* (s. 149); *Ženy nemeškali, spustili krik* (s. 162); *že sa tej ženy spýta, prečo silou-mocou maľuje čerta na stenu* (s. 171).

Jednak začiera i do novšej hovorovej frazeológie:

Nič nevedia brať s humorom (s. 41); *Lenže chlap vystúpil na stanici, kde sa aj piatim-šiestim cestujúcim hovorí mnohí* (s. 67); *Tomu studenému marcovému dňu vykrútia krk v krčme* (s. 120); *táto chalupa veľa nepotrebuje* (s. 139); *Vykašli sa na to, chyť sa poriadnej roboty* (s. 159).

Ustálenú frazeológiu autor vhodne dopĺňa vlastnými obraznými spojeniami slov:

Zabudol na kruté slová, ktoré mu vmietli do tváre ti traja v krčme (s. 124); *Miniatúrne záhradky, zarojené hneď zrána mestskými včeličkami* (s. 130); *Vráskavú tvár staval slnku do cesty* (s. 53)...

Rozprávačskú pohotovosť dokazuje aj ostatnou slovnou zásobou, napr. *Tam sú oziminy raz-dva po kolená; ozajstná jar, naberané sukne; otcova smrť visela nad ním; Príroda je naozaj očarujúca; ťažké hranaté slová; Fujačí a robia sa záveje; uverila napokon; na streche pokrytej šachorinou; Priblížili sme sa k stromom na dohodenie kameňom; v predchádzajúci deň; nezvyčajná otvorenosť, zastenal starý otec...*

V zhode so slovnou zásobou autor ladí aj syntax.

V jednoduchých vetách ľudovej slovnej zásobe prispôsobuje modálnu výstavbu viet prostredníctvom častíc, napr.

Tak potom si pravdaže nemohol vidieť; ...ale iba čo sa ešte viac nazlostil; Keby mal naozaj dvadsať rokov...

V zložených vetách (v súvetiach) zasa používa primerané spájacie výrazy, napr.

Počujete, a nič nevravíte; Nie, nebol to starec, iba tak vetcho vyzeral; Nemohol v tej chvíli jedlo ani vidieť, nie ho ešte cítiť; Tam si štrngali na zdravie, kým z fľaše niečo tieklo; Trvalo niekoľko týždňov, kým som sa z nej ako-tak vymotal.

Inde zasa zámerne vynecháva spájacie výrazy.

Bolo to na smiech, bolo to aj na zlosť; Teraz nemôžem, prišiel som len na skok; Veď on odtiaľ zo samoty nechce nikde ísť, netúži po rušnom živote...

V jednoduchých i v zložených vetách funkčne narába slovosledom, vždy je jasné, čo chce zdôrazniť. S obľubou napr. používa citový zámenný podmet odsunutý zo začiatku vety, napr. *Nie som ja hluchý; Vedel on svoje; Mňa ty neoklameš...*

Aj z morfologickej stránky knižka všeličím poteší. Napr. pri opytovacích príslovkových zámenách sa pridržiava domáceho úzu — na smer sa opytuje zámenom *kde: Kdeže, kde, starý otec? Kde ideš? A kde až idete?* V tvorení

nedokonavého vidu sa spravidla drží progresívnych domácich modelov, napr. *rozdúchavať, udržiavať* a pod. Aj pri príslovkách uňho prevažuje produktívna prípona *-o*, napr. *rozpačito, horúčkovito ...*

Vo vypočítavaní dobrých vlastností by sme mohli pokračovať, ale rovnako dôležité je pripomenúť aj veci, ktoré oslabujú umelecké pôsobenie knižky. S rozprávačským rázom týchto príbehov si najviac protirečia jazykové prostriedky z teoretického alebo administratívneho odborného štýlu.

V oblasti syntaxe sú to predovšetkým spájacie výrazy. Napr. keď autor používa výhradne príčinnú spojku *pretože* (typickú v teoretickom odbornom štýle) a necháva bokom príčinné spojky *lebo* (základnú príčinnú spojku), *veď, keďže ...*, posúva svoj text od hovorového smerom k odbornému vyjadrovaniu. Podobne pôsobí nadmerné používanie iných spájacích výrazov z odborného štýlu, napr. spojky *zatiaľ čo* (namiesto základnej a zručnejšej spojky *kým*).

Prvok z odborného štýlu predstavujú aj zložené predložky namiesto prvotných, napr. *v porovnaní so (susednými), následkom (teplého počasia), čo do (múdrosti).* Predstavujú ho aj odfarbené lexikálne prostriedky (z administratívneho štýlu), napr. *rôzny* (namiesto adjektív *rozličný, rozmanitý), neustále* (namiesto prísloviek *neprestajne, ustavične, jednostaj, jednostajne, sústavne ...), určitý/určite* (nam. *istý, iste), dokázať/nedokázať* (nam. *vládať/nevládať), stúpol ruch na ceste* (nam. *zvýšil sa, ožil), otáčať sa* (nam. *krútiť sa, vrtieť sa, obracať sa), stvorené na taký účel* (nam. *na taký cieľ).* Aj sám nadpis knihy *(V tieni moruše)* by podľa našej mienky získal, keby sa v ňom bezfarebné slovo *tieň* zamenilo slovom *tôňa (V tôni moruše).* Slovo *tôňa* má ten istý praslovanský koreň ako slovo *tieň*, a to jeho *o-ový* stupeň, ktorý zachovala iba slovenčina. Toto pozoruhodné slovo a jeho odvodeniny *(tônistý, zatôniť)* by sme nemali zanedbávať nikde, ale najmä nie v hovorovom a umeleckom štýle.

V oblasti tvorenia slov takýto „administratívny" ráz majú odvodeniny: *zbožný človek* (správ. *pobožný), ovocné stromky (stromčeky), úmrtie (smrť), obvyklý (obyčajný, bežný), nezvyklá zima (neobyčajná/nezvyčajná), odtiene hlasu (odtienky)* a najmä abstraktá na *-ičnosť* od prídavných mien na *-ický*, napr. *logičnosť* (správ. *logickosť), idyličnosť (idylickosť).*

Z druhej strany jednotný ráz knižky narúšajú daktoré jednotlivosti, na ktoré upozorňujeme preto, že ide o prvky z autorskej reči, nie o prvky z reči postáv. Takým prvkom je napr. nefunkčné nahrádzanie neurčitých zámen typu *ktosi, čosi ...* zámenami typu *niekto, niečo ...* Porov. vety: *Po nociach vyhrabával niekto na záhumniach zemiaky. Niekto sa blížil k mostu. Niečo si nezrozumiteľne hundral. Niečo hovorila mužovi. Hneď zbadali, že niečo nie je v poriadku.* V takýchto prípadoch, kde nejde o neutrálnu neurčitosť, ale o zdôrazňovanie neurčitosti, má spisovná slovenčina neurčité zámená s príponou *-si*. Tie vyjadrujú zdôraznenú neurčitosť jednoznačne, porov.: *Po nociach ktosi na záhumniach vyhrabával zemiaky. Ktosi sa blížil k mostu. Čosi nezrozumiteľne hundral. Čosi hovorila mužovi. Hneď zbadali, že čosi nie je v poriadku.* Podobnou odchýlkou je aj vynechávanie zvratného zámena *sa* pri slovesách, ktoré môžu mať predmet vo 4. páde, napr. *Začalo obdobie dažďov* (správ. *Začalo sa obdobie dažďov).*

Pri predložkách sa tento sklon prejavuje nefunkčným posúvaním významu

predložiek. Napr. posúvaním základnej príčinnej predložky *pre* do účelovej funkcie, porov. *čas potrebný pre uskutočnenie* (správ. *na uskutočnenie), kvety pre tú príležitosť* (správ. *kvety na tú príležitosť)* ... a naopak nahrádzanie predložky *pre* v príčinnom význame nespisovnou (v tomto význame) predložkou *kvôli,* porov. *Chcel som sa voči* (správ. *proti) tomu ohradiť. Nie kvôli slovám* (správ. *pre slová), skôr kvôli tónu* (správ. *pre tón), s akým ich vyslovil.* Z predložiek ešte upozorňujeme na nespisovné použitie predložky *k* v účelovom význame: *slúžia k hromadnému podvádzaniu* ... (správ. *na hromadné podvádzanie),* v účinkovom význame: *k nesmiernemu údivu všetkých* ... (správ. *na nesmierne začudovanie všetkých* ...).

Knižka je dobre zredigovaná. Očividných chýb v nej niet. Hádam iba v slovníku sa jednotlivo nájdu, napr. *roztopašnú* (správ. *samopašnú), opodiaľ* (správ. *obďaleč), rákosie* (správ. *trstina).*

Knižka *V tieni moruše,* patrí medzi lepšie diela mladých autorov. Práve preto sme si ju všimli v našom časopise.

J. Oravec

Pozoruhodná príručka jazykovej kultúry

(D. Buttler — H. Kurkowska — H. Satkiewicz: Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności gramatycznej. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973, 480 s.)

V poľskej jazykovede majú úvahy o otázkach jazykovej kultúry dlhú tradíciu a hlboké korene. Svedčí o tom nielen značný počet menších i väčších príspevkov v poľských jazykovedných časopisoch i v dennej tlači a v rozhlase, ale aj viacero pokusov o odborné zhrnutie problematiky. Výrazným svedectvom o prehlbovaní záujmu v oblasti jazykovej kultúry je aj skutočnosť, že na poľských univerzitách sa problémy správnosti a kultúry jazyka prednášajú ako osobitný predmet. A práca troch poľských autoriek, o ktorej tu prinášame pár poznámok, je práve učebnicou tohto predmetu.

Knižka má v podstate dve časti: v prvej sa podávajú teoretické otázky jazykovej kultúry, v druhej (rozdelenej na časť o tvorení slov, o gramatike a o skladbe) sa upozorňuje na konkrétne otázky. Ako vidieť z tohto rozdelenia (a ako sa možno dočítať aj v úvode knižky), predpokladá sa ešte osobitná časť o slovnej zásobe.

Výklady v časti o tvorení slov, o ohýbaní a skladbe majú pre slovenského čitateľa predovšetkým ilustratívnu hodnotu, lebo sa týkajú poľských jazykových otázok. Autorky tu upozorňujú na rozličné tvary, na dvojtvary v ohýbaní i v skladbe, všetky komentujú a zväčša aj štylisticky hodnotia. Treba pripomenúť, že málokedy sa tu vyskytuje priame odsúdenie tvarov a výrazov ako nesprávnych. V oblasti tvorenia slov sa komentujú dve základné tendencie: skracovanie a spresňovanie. Pre nás sú zaujímavé i kapitolky o tvorení ženských názvov zamestnaní a o odvodzovaní prídavných mien od miestnych názvov, pretože podobné problémy sú aj v slovenčine. Je však pozoruhodné, že pomenovania ženských osôb mužskými tvarmi (typmi *pani filológ)* sa

neodsudzujú tak jednoznačne ako u nás, uvádzajú sa predovšetkým jazykové dôvody na ich ospravedlnenie.

Z úvodnej časti o teoretických otázkach jazykovej kultúry treba upozorniť na kapitolu o kritériách správnosti. V poľskej tradícii sa predovšetkým prejavuje úsilie odlíšiť chybu a inováciu (novotvar). Za inováciu sa pokladá to, čím sa hovoriaci (tvorca oznámenia, textu) odchyľuje od normy daného jazyka, alebo od normy i systému zároveň. Za chybu sa pokladá taká inovácia, ktorá nie je funkčne odôvodnená (s. 21). V ďalšom sa upozorňuje, že funkčne odôvodnené inovácie, zjavujúce sa v masovo produkovaných výpovediach a často sa opakujúce, získavajú časom spoločenské odobrenie a prenikajú ako jazykové zmeny do oblasti normy. Ak pritom ide o konštrukcie, ktoré systém predtým nepripúšťal, môže sa z nich vyabstrahovať konštrukčný model, a ten sa môže dostať do systému ako jeho časť. (Treba ešte dodať, že systém sa chápe ako súhrn morfém a konštrukčných modelov, norma ako súhrn pravidiel vymedzujúcich možnosti realizácie systémových jednotiek, schválených spoločnosťou; výrazom tohto schválenia je jazykový úzus.)

Pri posudzovaní jazykových inovácií (teda nie chýb!) sa v poľskej jazykovede používajú dvojaké kritériá: vnútrojazykové a mimojazykové (mohli by sme ich označiť aj ako jazykové a nejazykové). K vnútrojazykovým kritériám patria kritérium dostatočnosti a kritérium ekonomickosti (úspornosti). Pri úvahách o kritériu dostatočnosti však nejde iba o potrebu dotvárať pomenovania pre nové skutočnosti (vznikajúce spravidla pri vedeckom poznávaní sveta), ale aj o úmysel, zámer hodnotiť, prehodnotiť tieto skutočnosti a vyjadriť k nim postoj používateľa jazyka. Preto sa právom zdôrazňuje, že odôvodnením inovácie nie je len potreba vyplniť medzeru v slovnej zásobe, ale aj potreba vyjadriť postoj hovoriacich k tomu, o čom hovoria. Z výkladov vidieť, že kritérium dostatočnosti sa uplatňuje najmä v oblasti pomenovania. V oblasti gramatiky sa uplatňuje skôr kritérium ekonomickosti. Ide často o zjednocovanie tvarov, o odstraňovanie zbytočnej duplicity výrazových prostriedkov, v slovnej zásobe aj o univerbizáciu a významovú diferenciáciu tvarov a slovotvorných prípon (napr. v takom prípade, ako je v slovenčine *mastný — masťový, srdečný — srdcový).*

K mimojazykovým kritériám patrí predovšetkým kritérium úzu (stupňa rozšírenosti tvarov). Toto kritérium sa však uvádza do priamej súvislosti s kritériom dostatočnosti a ekonomickosti: čím viac nejaký prvok vyhovuje týmto dvom kritériám, tým menší stupeň rozšírenia stačí na jeho prijatie do normy. Veľkú nádej stať sa súčasťou normy majú aj veľmi časté, frekventované prvky. Pravda, mieru rozšírenia treba pozorovať dlhší čas, aby sa do normy nedostávali čisto módne výstrelky.

Kritérium úzu však nemá — ako zdôrazňujú autorky — výlučne kvantitatívny charakter, dôležitá je aj kultúrna autorita používateľov daného prvku a vplyv ich textov v oblasti kultúry. (Je to čosi podobné ako naše kritérium dobrého autora, pravda, rozšírené aj na autorov neumeleckých textov.) Napokon sa v knižke uvádza aj národné kritérium, ktoré sa uplatňuje najmä pri rozhodovaní o platnosti domácich a cudzích prvkov v jazyku.

Netreba dokazovať, že všetky tieto kritériá sa uplatňujú na pozadí vnútornej diferenciácie jazykovej normy a na pozadí funkčných štýlov. V poľskej teórii jazykovej kultúry sa uplatňujú aj niektoré pojmy známe z teórie Pražského

lingvistického krúžku, najmä pojem pružnej stability a pojem kodifikácie (na rozdiel od normy). Nové je však rozlíšenie stabilizačnej a modifikačnej činnosti jazykovedcov: pri prvej činnosti ide o ustaľovanie normy, účelné najmä v období jej rozkolísania, spôsobeného najčastejšie vzrastom počtu používateľov jazyka a oblastí používania, pri druhej ide o hodnotenie inovácií, o spoluprácu pri ich zavádzaní do praxe. Prirodzene, pri takejto spolupráci sa predpokladá dobrá znalosť jazyka a jeho vývinových tendencií.

Včelku treba povedať, že poľská príručka jazykovej kultúry dáva dobrý pohľad na poľskú teóriu, podložený bohatým príkladovým materiálom. Pritom však ukazuje, že kritériá jazykovej kultúry musia vychádzať predovšetkým z domáceho jazyka a domácej kultúry.

J. Horecký

SPYTOVALI STE SA

Vmedzerený. — V. Šimkovičová z Detvy: „V knižke K. V. Bardina *Ako naučiť deti učiť sa* som čítala vetu: *Musí pochopiť aj to, že medzi dobre naučenou látkou jestvuje celý rad vmedzerených úrovní naučenia, keď sa látku nenaučilo s dostatočnou istotou a niekedy sa mu podarí reprodukovať text bezchybne a inokedy nie.* V tejto vete si neviem vysvetliť slovo *vmedzerený.* Čo znamená? Vopchať niečo do medzery? Nebola by tá veta správnejšia so slovom *medzerovitých* alebo *rôznych*?"

Základné normatívne príručky, t. j. Pravidlá slovenského pravopisu (11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971) a Slovník slovenského jazyka I—VI (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968) neuvádzajú trpné príčastie *vmedzerený* ani sloveso *vmedziť,* ktorého je toto trpné príčastie tvarom. No v iných slovníkových prácach sa už s výrazom *vmedzerený* možno stretnúť. Napr. Malý slovník cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej (1. vyd. Bratislava, SPN 1972) uvádza slovo *vmedzerený* ako slovenský ekvivalent z latinčiny prevzatého termínu *intersticiálny.* Slovo *vmedzerený* sa uvádza aj v Stručnom lekárskom slovníku od J. Kábrta a V. Valacha (Bratislava, Obzor 1968), a to v spojení *vmedzerené tkanivo,* pri výklade lekárskych termínov *intersticium* (lat. *interstitium)* a *intersticiálny* (lat. *interstitialis).* Trpné príčastie *vmedzerený* sa teda používa v odbornej literatúre ako termín, resp. ako súčasť dvojslovného termínu *vmedzerené tkanivo.*

Trpné príčastie *vmedzerený* je náležite utvorené od slovesa *vmedziť (sa)* a to zasa predponovo-príponovým slovotvorným postupom (predponou *v-* a neurčitkovou príponou *-iť)* od podstatného mena *medzera.* Takto sú utvorené napr. slovesá *vklíniť, vkoreniť sa, vročiť* a i. To sú všetko predmetové slovesá so spoločným významom „dať, umiestiť (sa) dovnútra". Sloveso *vmedziť* má význam „umiestiť, vtesnať do medzery, vyplniť medzeru". Trpné príčastie

vmedzerený znamená „umiestený, vtesnaný v medzerách, vypĺňujúci medzery".

Ako vidno, pisateľka listu si význam slova *vmedzerený* vysvetľovala správne. Takisto možno s ňou súhlasiť aj v tom, že v uvedenej vete sa namiesto trpného príčastia *vmedzerený* mohlo použiť prídavné meno *rôzny.* Pravda, spojenie *celý rad rôznych úrovní naučenia* by malo už iný význam ako spojenie *vmedzerené úrovne naučenia.* Trpné príčastie *vmedzerený* nemožno však v nijakom prípade nahradiť prídavným menom *medzerovitý.*

Na záver konštatujeme, že sloveso *vmedzeriť (sa)* a trpné príčastie *vmedzerený* s významom „umiestený, vtesnaný v medzerách, vypĺňujúci medzery" sú náležite utvorené a môžu sa používať najmä v odbornom štýle. Treba ich uviesť aj v najbližších vydaniach normatívnych príručiek.

M. Považaj

Spišská Belá — spišskobeliansky i beliansky. — M. V. z Košíc sa vo Východoslovenských novinách dočítala, že „aj belanská mládež si založila SZM". Spytuje sa, či prídavné meno od miestneho mena *Spišská Belá* má v spisovnej slovenčine podobu *belanský,* alebo *beliansky.*

Ako vieme, v r. 1968 vyšiel šiesty zväzok Slovníka slovenského jazyka (doplnky a dodatky). V tomto zväzku sa okrem iného uvádzajú i slovenské miestne názvy s príslušným odvodeným prídavným menom a s obyvateľským menom mužského a ženského rodu. Na s. 228 uvedeného zväzku Slovníka slovenského jazyka možno nájsť aj miestne meno *Spišská Belá;* vzťahové prídavné meno má podobu *spišskobeliansky* i *beliansky,* teda s dvojhláskou *-ia.* Na Slovensku je viac miestnych mien, ktoré vo svojom viacslovnom pomenovaní majú substantívum *Belá,* napr. *Belá nad Cirochou, Valaská Belá.* I od týchto miestnych mien odvodené prídavné meno má podobu *beliansky (valaskobeliansky).* Obyvateľské meno odvodené od miestneho mena *Spišská Belá* má v spisovnej slovenčine podobu *Spišskobeľan* i *Beľan* (mužský rod), *Spišskobelianka* i *Belianka* (ženský rod). Od miestneho mena *Valaská Belá* je mužské obyvateľské meno *Valaskobeľan* i *Beľan,* ženské obyvateľské meno má podobu *Valaskobelianka* i *Belianka.*

Mládež zo Spišskej Belej nazývame teda v spisovnej slovenčine *spišskobelianskou* alebo *belianskou mládežou.* (Porov. aj príspevok M. Majtána Belianske Tatry. KS, *8,* 1974, s. 31.)

J. Jacko

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 8, 1974, č. 6. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v marci 1974. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1974

Cena Kčs 3,—